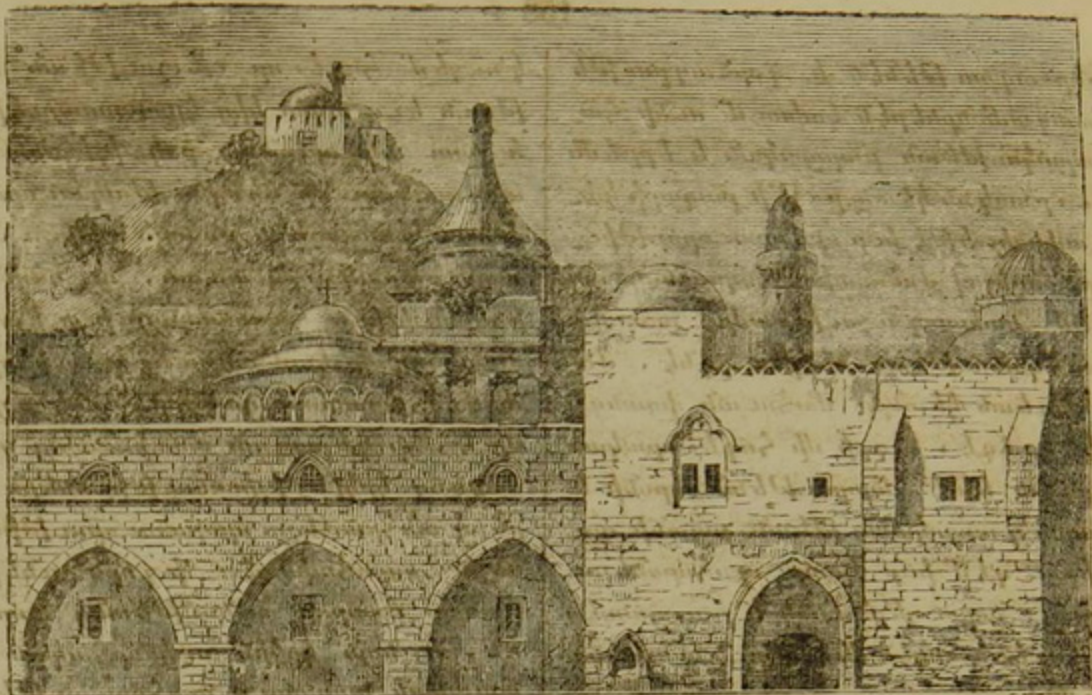

ԵՐԿՐՈՐԻ ՏԱՐԻ
ԹԻՒ 10.

ՀԱՅՏԵՐԵՐ 31.
1867.

Ա Մ Ս Ա Գ Ի Ր

ԱՐԳԱՅԻՆ, ԲԵՆԵՍԻՐԿԱՆ ԵՒ ԳՐԱԳԻՏԱԿԱՆ

ՀԱՅԵՆԻՐ ԵՒ ՄԱՐԲՆԱԽՈՐ ԻՇԽԱՆՈՒԹԵԱՆՅ ՊԵՐՏԱՌՈՐՈՒԹԻՒՆԵՐ,
ԵՒ ԷԲԵՐՈՒ ՀԵՏ ՈՐԵՆՅԱԾ ՍԵՐՏ ՏԱՐԱՆԵՐՈՒԹԻՒՆԵՐ:

Ա.

ՄԱՐԳԱՍ արև է վիճակի ե տառիճաւ
նի մէջ այլ գանաւած բլրոյ, Ենթակայ
է միշտ պարտաւորութեանց, և ինչ
ոչէս որ անհրաժեշտ է իրեն մարմնաւ
կան կենաց պահպանութեան համար
կերակուրը, նոյնպէս բարոյական կե-
նաց համար անմիտելի համարուած
է նորա պարտաւոր պարճադրութիւնը:
Մարդս կը ծնի պարտաւորութեանց
ներքեւ, կ'ապրի զանոնք կատարելա-
համար, և կը մեռնի իւր փառքն ու
պատիւը կամ անպատաւութիւն ժա-

ռանգելով նոյն պարտաւոր հաւատա-
րիմ կամ անհաւատարիմ գանաւելովը:
Մարդս արջափ որ ըստ աշխարհի
բարձր ու գերազայն դիրք մի բռնած
ըլլայ, իւր պարտաւորութիւններն այլ
նոյնչափ բարձր ու գերազայն են, և
այսպիսի մարդիկ կ'երեւի թէ անձնա-
կան պարտքերէ ազաւ մի միայն ընդ-
հանրութեան օգտին և նորա պահա-
նութեան և բարօրութեան համար
պարտաւոր տակ գրաւուած են, Ասոնց
կեանքն անհատի մի կեանք չէ, այլ
հասարակութեան, ազգի, և ժողովրդ-
կեան, ըստ որում նորա պարտաւոր

դործադրութեանն և գործադրութեան հանգամանքներէն կախում ունի հասարակութեան բարոյական և երբեմն եւս բնական կեանքը : Սի քաղաքի կառավարիչ եթէ իւր պարտաւորութիւնը ճանկերով ժամատախտի սպառնալեաց դէմ նախազգուշութեամբ քաղաքը պահպանութեան ներքեւ չդնէ , ժողովրդեան կեանքը մահուան վտանգի մէջ կը ձգէ : Ազգի մի հոգեւորական գլուխն եթէ մարտութեան կրօնի և բարոյ սպախանութեան յայտնի ցոյցերու դէմ իւր հօտը պահպանելու չըլլայ , նորա ղեղձմանն և բարոյապէս և հոգեւորապէս մեռնելուն պատճառ կը լինի :

Օրինակներէս յայտնի է , որ երկու տեղակ են այն վտանգաւոր ժայռերն՝ որոնց դէմ գերագոյն իշխանութեանց պարտադանցութեան հասարակութիւնը զարնուելով կը վտանգուի , ըստ հագւոյ , և ըստ մարմնոյ : Աւրեմ յայտ է թէ կրկին են գերագոյն իշխանութիւնը , մարմնաւոր ու հոգեւոր , և այս երկու իշխանութիւններն այնպիսի սերտ յարաբերութիւններ ու կապակցութիւններ ունին իրարու հետ , ինչպէս հոգին մարմնոյն հետ , որոնց միաւորութեանն կը բղկնէ մարդուս կեանքը՝ որ է հոգի ու մարմին , և երկուց գերագոյն իշխանութեանց կապակցութեանն կամ մեքմուրութեանն կը բղկնէ ընդհանուր մարդկութեան բարոյական և հոգեկան կեանքը : Այն ճշմարտութիւնս հին դարոց մարդկային մտաց կուրութեան ժամանակն անգամ դպացուած է . այն ժամանակն երբեք մէջ , յորում անշունչ արարածներն ստատածեղէն պատիւ կ'ընդունէին հեշտոր ու բանաւոր արարածներէն : Արդ մարմնաւոր իշխանութեան քաւաղանն կանգնած ժամանակին , սրբազան իշխանութեանն այլ , ըսել

կ'ուզեմ հոգեւոր տեսչութեան աթոռն եւս նորա կից կը հաստատէին , և շատ անգամ նոյն խոկ իշխանն ազգապետը մի ձեռին թաղաւորութեան գաւաղանն բռնած , միւս ձեռք բարամուկն առած , ու անթիւ բաղնաթիւն հպատակաց իւր ետեւ ձգած՝ կրակիկամ անշունչ կուռքի դիմաց զոհ կը մատուցանէր : Ասկէ յայտնի է , որ գերագոյն ատորձանաց տէր մարդոց կրկին իշխանութիւններն իրենց անհրաժեշտ պարտաւորութիւններն սպահովապէս ի գործ դնելու համար իրարու օգնութեանց կարօտ են , և նոյն կրկին՝ աշխարհական սրբազան պարտաւորութեան և կենդանութեան շունչ տուող են իրարու մեքմուրութիւնն և սերտ կապակցութիւն , որոնցմէ կ'ընդունի նաեւ հասարակութիւնն իւր հոգեւոր և բարոյական կեանքն ու մարմնական կեանաց սպահանութիւնը՝ նկատմամբ ընդհանրոյն :

Արդ ճշմարիտ լոյսը ծագեցաւ յաշխարհ , և մարդիկ թօթուեցին իրենց վերայէն հին մարդոյն զգեստը , մեր կացան զրադեշական և կիւնիկեան իմաստասիրութեան նիւթապաշտ սկզբունքներն՝ որոնք մարմնական ու երկրաքարէ կրկն պաշտամանց շաղաւաքէն , և դարձաւ մարդկութիւն իրոյս ստատածգիտութեան , և թէպէտ մեծ և զգալի յեղափոխութիւն մի աւելի ունեցաւ մարդոց բարոյական և հոգեկան վիճակին մէջ , այսու ամենայնիւ նոյն կռադաշտութեան ընդունած մէկ սկզբունքը , այն է հոգեւոր ու մարմնաւոր իշխանութեանց կապակցութիւնը , ըստ իմանալով որ նոյն կապակցութեանն կախում ունի մարդոցս բարոյական կեանքն ընդ մարմնաւորին : Ստոյգ է որ բրիտանեւութեան առաջին աւաքերական դարուն մէջ ը

տածիս հակառակը կ'երևի, և կը տեսնեմք՝ որ առաքեալք առանց մասն ունենալոյ աշխարհական իշխանութեց հետ, իրենց հոգեւոր իշխանութիւնը զոր ի Վրխատոս՝ թագաւորաց թագաւորէն ընդունեցին, անկախ բոլորովին անսեղմէ ի գործ կը դնէին իրենց սրբազան պարտաւորութիւնն ու պաշտօնը. բայց կարեւոր է գիտնալ որ նոցա ժամանակ քրիստոնէական կրօնքն իրրեւ նոր աղանդ մի հասարակութեւ առջեւ, տէրութիւն կարեւորութիւն չէին տուած և չէին ընդունած, այլ միայն ռամիկ ու աղէտ սկսուած ժողովրդաց մէջէն իրենց եկամուտներ կը ստանային առաքեալք. և ատոյց է որ եթէ գտնուէր այնպիսի տէրութիւն մի, նոցա հովանաւորութեան ներքեւ և անոնց ձեռնառութեամբն աւելի կը զիւրանայր դարձերը, ինչպէս յայտնի է այս մեր աղգային պատմութեւնէն: Թագաւոր առաքեալ երբ Մագարութիւն իրկուեցաւ Փրկչի կողմէն՝ նորա բժշկութիւն տալու և Վրխատոսի աստուածութեան վերայ ունեցած հաւատն հաստատելու, անոր քովէն երբէք չզատուեցաւ, մինչեւ որ նորա ձեռք և աղղեցութեամբ տարածեց քրիստոնէութիւնն Նիկիայի քաղքին մէջ. «Հրաման տուր, կ'ըսէ անոր, առ վաղիւ, և ժողովեալ առ իս զամենայն քաղաքս, և սերմանեցից ի սմաղլանն կենաց, զոր քարոզեմ առաջի ձեր վրան գալստեանն Վրխատոսի, թէ զհարգելու և յարգուի Հօր տաւաջի նորա...»⁽¹⁾ Մագար ոչ միայն հրաման կուտայ թագաւորանիստ քաղքին մէջ Վեթրարս կոչուած տեղը հաւաքելու, այլ և այնչափ արտօնութիւն կը շնորհէ, մինչեւ սրբազան առաքեալն Թագաւոր մեծ ու կարեւոր աղղեցութիւն մի կը

ստանայ ժողովրդաց վերայ. վրան որոյ նորա հրապարակաբօս քարոզութեան յետոյ, և կեղեցի մի եւս չենելու հըրաման տալէն զինի կ'ըսէ անոր. «Արդէս բան քո տիրէ և իշխէ ի քաղաքիս յայսմիկ, նայեալս առանց նախակի (նեքիտայուցի) մոյլեա առ իս համարձակութեամբ յապարանս պատուոյ թագաւորութեանս ինոյ»: Հոն մնաց Թագաւոր քանի մի ժամանակ, ձեռնադրեց իւրեան տեղ Վագէ կերպաւ սագործն յեպիսկոպոսութիւն, և նորա յանձնելով իւր նորածին եկեղեցին, ինքը գնաց գէղ յարեւելս քաղաքելու:

Այս ասկէ ինչ կը մակարերուի եթէ ոչ սա անվասիս հետեւութիւնը թէ, հոգեւոր իշխանութեան զարգացման, կամ ուրիշ բառիւ՝ եկեղեցւոյ յառաջադիմութեան և Վերտաւրանի վարդապետութեան ծաղկելուն մեծապէս կարեւորութիւն ունի մարմնաւոր իշխանութեան նպաստն ու զօրութիւնը: Վրան զի հոգեւոր իշխանութեան կը բղխէ ուղղակի ժողովրդի մի բարոյական կեանքն և առ մարմնաւոր իշխանութիւնն ունենալիք պարտուց ճանաչումն և հնազանդութիւնը: Թագաւորը կը հրամայէ, օրէնքներ կը հաստատէ, կրօնից պետն և եկեղեցւոյ գլուխը նոյն հրամանաց և օրինաց հնազանդելու համար ժողովրդեան սիրտերը կը պատրաստէ և միաբերը կը համոզէ: Արժանապարհաւ իւր կարգին նոցա հոգեւոր զարգացման և հաւատոյ հաստատութեւ համար հրահանգներ կը հրապարակէ, ուղղութեան կանոններ կը դնէ, եկեղեցւոյ մէջ ծագած երկպառակութիւններն և հերձմուտներն արմատախիլ ընելու համար ձիգեր կը թափէ. թագաւորը նորա ջանիցը նպաստիչ և զժողովրդը նորա սրբազան կանոնաց անմեղար հե-

(1) Ղերուբնա ի պատմ. Արքայութ. և Թագէի:

տեւելլու իւր մարմնու որ իշխանութիւն
կը բանեցընէ, առանց միջամտելու հա-
նանաց կողմնութեան և Լաիան հանդամու-
նացը: Այսպէս ահա զարգացած են
կրկին իշխանութիւնք. այնք կը հառ-
տառէ մեր ազգական պատմութիւնն:
Տրդատ՝ ինչպէս որ յառաջ քան ըզ-
գարծ իւր՝ Մահաթայ պաշտաման հա-
ւատարմութեամբ ծառայելէն ի դատ,
նորա հատուտութեան եւս ջանա-
գիր աւ հանդիսացուցիչն էր, նոյնպէս
զկնի իւր գարծին՝ ճշմարիտ Աստու-
ծոյ պաշտաման յառաջող իմութեան և
հատուտութեան համար ևս իւր մար-
մնու որ իշխանութիւնք կը բանեցընէր
որոյն Վրիպորի՝ Հոյստատանի լուսա-
ւորչին հոգեւոր ձգանցը օգնելով:
Ասոր Հոյստայեան իւր նորահիմն ե-
կեղեցւոյն կանոններ և հրահանգներ
և հրամաններ կը հանէր, և սուրբն
Տրդատ իւր հզօր պաշտպանութեամբ
զանոնք գործադրել կուտայր: Աւանդ-
քան զառաւելն՝ նորա անօրէնութիւն
ու միայն եկեղեցիներ, այլ և վար-
դապետարաններ, ժառանգանոցներ,
և ուրիշ հոգեւորական հաստատու-
թիւններ կը հիմնարկէր, և ժողովրդ-
դեան կրօնական և բարոյական զար-
գացման համար ամեն ջանք և նպատ-
ի գործ կը գնէր մի միայն որոյն Վրի-
գորի՝ եկեղեցւոյ Վրիտայն անօրէնութե-
ամբը:

Արդ՝ իմացուեցաւ որ երկու գե-
րագոյն իշխանութիւնք իրենց պար-
տուց կատարման համար իրարու ձե-
ռքնուորութեան կը կարօտին. և եր-
կու իշխանութիւնք եւս իրարու հետ
այնպէս սերտ կապակցութիւն մի ու-
նին, ինչպէս է օրինակի համար հո-
գւոյն և մարմնոյն կապակցութիւնն և
ունեցած յարաբերութիւննին, առանց
որոյ ոչ մին կ'անձնաւորի և ոչ միւսն
կ'ապրի:

Այս համաձայնութիւն երկուրդ ա-
րեւ տեւած են քրիստոնէական աշ-
խարհիս մէջ, և երկու ախտաւ իրա-
րու կից և համահաւասար պատուով
հանդիսացած են, բնդունելով ժող-
վարդէն՝ սրում գհարկ՝ գհարկն, և ու-
րում զպատիւ՝ զպատիւն. և ճեն զու-
ցած հատուցանելու ամենայն սիրով
զկացսերն՝ կացսեր, և զՄատուծոյն Մա-
տուծոյ: Իսկ եկաւ ժամանակ որ ե-
կեղեցւոյ մէջ գաղտնարի և մաքու-
թեան եղանակի երեսն անհամաձայ-
նութիւններ և երկարաակութիւն-
ներ ծագելով, և ասոնք ժամանակին
հետ աճումն ստանալով և բնդարձա-
կուելով, մանաւանդ թէ կրօնի և հա-
ւատոյ խնդրոյն մէջ անձնական կիրքեր
և շահեր խառնուելով նոյն թոկ եկե-
ղեցականաց մէջ, որոնց յետոյ մար-
մնու որ իշխանութիւնք եւս իրենց
կողմնակցութեամբն աւտաւարով նոյն
երկարաակութեց, հետեւագէս հո-
գեւոր իշխանութեան ուժը թուլաւ,
ժողովրդեան մէջ իւր ունեցած առա-
ջին գիրքը կորոյս, և եկեղեցին սկսաւ
թեթեւ կերպով մի սարսիլ, և հոգե-
ւոր ու բարոյական շահերը վտանգի
մէջ ինկնիլ: Այնպէս որ ժամանակի
խնդիր մի գարծաւ նոյն անդերձանալի
վեճերն, որ ինչպէս բոլոր՝ եկեղեցիէն
դուրս ելնելով քաղաքականութեան
հետ խառնուեցաւ, և երկու գերա-
զոյն իշխանութեանց մարմնու որ և
հոգեւոր իրաւասութեանց մէջ ան-
համաձայնութիւնն արմատ գտաւ:
Այսպէս շարունակեց ժամանակ մի
եւս, մինչեւ որ եկեղեցական իշխա-
նութիւնն ուրիշ տարրեր կերպարանք
ստացաւ. հոգեւորական գլուխներն
սկսան եռապսակ խորին հետ թաղա-
ւորական թաղիւ ալ պահուիլ, և
իւր բարոյական ուժը՝ զինու ու բանա-
կի զօրութեան փոխանակել, ինչպէս

և Հռոմից պատկերը, մարմնաւոր իշխանութիւնը եւս հոգեւորական իրաւասութիւնն իրենց սեփականել, և թագաւորելովն միանգամայն և քահանայապետել, ինչպէս են Ռուսաց կայսերը և Մոկոչկոյ թագաւորը: Այլ ինչ են Վրկաստանի եկեղեցւոյն հակառակ քրիստոնէութեան ուղւոյն ընդունած զեղծմունքները, եթէ ոչ հոգեւոր իշխանութեան անկումը, զոր երկպառակութեանց և հերժուածողութեանց երեսէն կրեց:

Ի յաշարէն:

Յովհաննէս Հուս:

Յովհաննէս Հուսի պատմութիւնը յետին թշուառութեան զգալի օրինակ մի կրնայ ըլլալ մարդոց, երբ մելեռանդութեան հետ գոռոզութիւնն ու կամակորութիւնն ալ միանալու ըլլան:

Չորեքասաներորդ դարու վերջերը ծնաւ Յովհաննէս Հուս՝ անծանօթ ծնողացմէ, այն միջոցին՝ յորում արեւմտեան մեծ հերժուածութիւնը բոլոր մարդոց խոչմուսնացը մէջ խռովութիւն սկսեր էր ձգել: Այն նորածին հերժուածութեանց թաւալ կառնուիսկի սկսած էր Յովհաննէսի սիրտին ու մտքը ապականիլ, և աննոց մէջէն ծծեց առաւ վարդապետութիւն մը որ քան զամէն վարդապետութիւն ներք յանդուգն էր ու կործանիչ: Բըրակայի համալսարանին կառավարութիւնն իրեն յանձնուելով 1409 ին, և նոյն ժամանակներուն Պահլավիայի թաւալուհոյն Պարիւշի իստապահասոյր եւս կարգուելով, ճարտարութեամբ մի յարաբերութիւններ հաստատեց պետութեան ամենէն երեսելի ու զօրաւոր մարդոց հետ, որոնցմէ իւր

հակառակորդաց երկուք մեծ միտաւալ նախ, և շատ ջանքով՝ դուրս բեր ներով վտանին կրկնախառն: Թագաւորոյն կողմէն մէջքը պինտ ըլլալով, և մեծուանդ Վէսկարաւ թագաւորին անհոգ ու անզգաց ընթացքին որ իւր հաճոյքներէն ի զստ ուրիշ բան ամենեւին չէր մտածեր, համարձակութիւն առաւ Սելիկէֆի գրոց հրապարակաւ ընթերցանութեան հրաման հանելու, որոնց վերայ ինքը մեծ փառմանք ու գոլութիւն ցոյց կուտայր: Սելիկէֆի վարդապետութիւնը նոյն իսկ բողոքականաց վարդապետութիւն էր, որոնք իրմէ հարկաւոր տարի յետոյ երեսեցան աշխարհիս վերայ, բայց Յովհաննէս Հուսի վարդապետութիւն որ կրօնական գաղափարներու, ազատութեան հաւատարմութեան և եղբայրակցութեան վերայ հիմնուած ընկերական սկզբանց խառնուրդ միէ, բողոքովն ուրիշ զօրութիւն միւսներ, և մարդոց եւանդոս կրից դեմ ուղղուած ըլլալով՝ աւելի հեշտ ընդունելութիւն և վարկ ստացաւ: Վասն որոց և բիշ ժամանակի մէջ բաղմութիւն աշակերտներ ունեցաւ, և անպառ ժութիւնն ալ ինչպէս յայտնի է՝ աննոց համարձակութիւնն աւելցուց, և այն ստովձան յանդուսութեան հասցուց զանոնք, մինչեւ զիրենք զայելու հաւմարդաւորն ունեցող մարդոց զօրութեանը հաւատարիւ: Վարդութիւնը վարդապետութիւնն ու հեշտութիւնն արմատաքի խլելու համար, կ'ըսէին նաքա, հաւր և սաւր պէտք է, թէպէտ և յանցաւ որոնք խորհրդաւոր քողերու տակ ծածկուած ըլլան: Այս բանըս Սելիկէֆի ընթացքին և վարձանքին շատ կրնամանի:

Իրաւ է որ Յովհաննէս Հուս այս վառուն ու եւանդուն կիրքերուն մէջ ինքը բողոքովն խաղաղ ու հանդարտ